

**Сувни муҳофаза
қилиш зоналаридан
фойдаланиш**

Сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш зоналари, соҳил бўйи минтақалари, санитария муҳофазаси зоналари ва санитария-ҳимоя минтақалари

1. Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 3 декабрдаги «Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги 710–II-сон Қонуни¹нинг 35-моддасида сувни муҳофаза қилиш зоналари, соҳил бўйи минтақалари, сув объектларининг санитария муҳофазаси зоналари муҳофаза этиладиган ландшафтлар (муҳофаза этиладиган табиий ҳудуд тоифаси) жумласига кириши белгиланган. Қонуннинг 4-моддасига мувофиқ, муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар хўжалик мақсадидаги доимий ёки вақтинча фойдаланишдан тўлиқ ёки қисман чиқарилган участкалар ҳисобланади. Бу эса сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш зоналари ва соҳил бўйи минтақалари ва сув объектларининг санитария муҳофазаси зоналарини **ҳудудий муҳофаза режимини ўрнатишни талаб этади.**

У сув объектларини муҳофаза қилишни фақат ифлосланишга қарши чоралар билан эмас, балки махсус ҳудудий чекловлар орқали таъминлашни назарда тутати. Яъни сувни муҳофаза қилиш – объектнинг ўзида эмас, балки уни ўраб турган маконда ҳам амалга оширилади. Сув сифати кўп жиҳатдан атрофдаги ер майдони ҳолатига ҳам боғлиқ бўлади. Сув кодексининг 125-моддасида тупроқ эрозияси маҳсулотлари тушиши, кимёвий ёки маиший ифлосланиш, сув миқдорининг камайиши ва лойқа чўкиши каби бир нечта хавф манбалари санаб ўтилган. Бу ҳолатлар сув объектларининг табиий ҳолатини бузади, оқимни секинлаштиради ва экотизимни издан чиқаради. Шунинг учун қонун ушбу хавфларнинг оқибатини эмас, **манбасини ҳудудий чеклов орқали бартараф этишни** кўзлайди.

Норма икки хил махсус ҳудудни белгилайди:

- 1) Сувни муҳофаза қилиш зонаси** — кенг ҳудуд бўлиб, унда хўжалик фаолияти чекланади (қурилиш, кимёвий ишлов, чиқинди жойлаштириш ва бошқалар);
- 2) Соҳил бўйи минтақаси** — бевосита сувга туташ ҳимоя қисми бўлиб, энг қатъий экологик режим амал қилади.

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги 710–II-сон қонуни.
<https://lex.uz/docs/415135>

Ҳуқуқий жиҳатдан бу – сув объектларига нисбатан махсус ҳуқуқий режимли ер участкаларини ташкил этишдир.

«Қулай сув режими» деганда табиий сув оқимни сақлаш, қирғоқ емирилишининг олдини олиш, ер ости ва ер усти сувлари мувозанати, биологик барқарорлик тушунилади. Демак, норма фақат ифлосланишга қарши эмас, балки гидрологик барқарорликни ҳам ҳимоя қилади. Муҳофаза зоналари тозалаш ишлари, қирғоқ мустаҳкамлаш, гидротехник таъмир ва рекультивация каби тадбирларни амалга оширишга имкон беради. Шу орқали қонун профилактика ва реабилитацияни бирлаштиради.

Мазкур қоида сув объектларини муҳофаза қилишнинг ҳудудий механизмини белгилайди. Сув атрофида махсус муҳофаза зоналари жорий этилиб, зарарли таъсир манбалари чекланади ва табиий гидрологик режим сақланади. Шу орқали сув объектларини ҳимоя қилиш реактив (зарар етгандан кейин бартараф этиш, масалан, ифлосланган сувни тозалаш) эмас, балки олдиндан огоҳлантирувчи экологик ҳуқуқий усул сифатида амалга оширилади.

2. Сув кодекси 125-модданинг иккинчи қисмида берилган қоида **санитария-экологик муҳофазага қаратилган ҳудудий чекловчи норма** ҳисобланади. У сув ресурсларининг умумий экологик муҳофазасидан ташқари, **инсон саломатлиги** нуқтаи назаридан махсус ҳуқуқий режим остига олишни белгилайди. Яъни сув объектлари фақат табиий ресурс эмас, балки **аҳолининг ҳаёти ва соғлиғи** билан бевосита боғлиқ гигиеник омил сифатида баҳоланади. Нормада сувдан фойдаланишнинг учта муҳим тури кўрсатилган:

- ичимлик эҳтиёжлари;
- ҳўжалик-маиший фойдаланиш;
- даволаш ва соғломлаштириш (курорт, минерал сувлар ва ҳ.к.).

Бу ҳолат инсон саломатлигига хизмат қилувчи сувлар энг юқори даражада муҳофаза қилинишини кўрсатади. Шу сабабли бундай сувлар учун оддий экологик чекловлар етарли эмас, балки санитария хавфсизлигига мўлжалланган махсус ҳимоя режими талаб этилади.

Санитария муҳофазаси зонаси – сув манбаи атрофида белгиланадиган махсус ҳудуд бўлиб, у ерда ифлосланиш хавфини келтирувчи фаолият чекланади ёки тақиқланади, чиқиндилар жойлаштириш мумкин эмас, кимёвий ишловлар назорат қилинади, қурилиш ва қазиш ишлари тартибга солинади. Ҳуқуқий жиҳатдан

бу – сув сифатига таъсир қилиши мумкин бўлган ҳар қандай омилни олдиндан бартараф этиш механизми ҳисобланади.

Бу норма реактив эмас, балки профилактик характерга эга. Яъни сув ифлослангандан кейин тозалаш эмас, ифлосланиш эҳтимолини ҳудудий чеклов орқали йўқотишни кўзда тутати. Шу орқали эпидемиологик хавфлар, юқумли касалликлар ва токсик таъсирларнинг олди олинади.

Мазкур қоида аҳоли фойдаланадиган сув манбаларини алоҳида муҳофаза қилиш учун санитария муҳофазаси зоналарини жорий этишни белгилайди. Бу орқали сув ресурслари экологик объект сифатида эмас, балки жамоат саломатлигининг стратегик манбаи сифатида ҳуқуқий ҳимояга олинади ва ифлосланиш хавфи олдиндан чекланади.

3. Сув кодекси 125-модданинг учинчи қисмига кўра, сув объектларининг хусусиятлари – яъни уларнинг мақсади (ичимлик, хўжалик, рекреация ёки бошқа), жойлашган ўрни (аҳоли пункти ичида, қишлоқ хўжалиги ҳудудида ёки табиий ландшафтда) ҳамда техник кўрсаткичлари (сув ҳажми, оқим тезлиги, гидротехник иншоотлар мавжудлиги) инobatга олинган ҳолда муҳофаза ҳудудларида хўжалик фаолиятини юритиш тартиби махсус тарзда белгиланади.

Бу қоида ҳуқуқий жиҳатдан дифференциал ёндашувни англатади. Барча сув объектларига бир хил чеклов қўлланилмайди, балки уларнинг табиий ва функционал хусусиятларига қараб турли даражадаги чекловлар жорий этилади. Шу сабабли сувни муҳофаза қилиш зоналарида, соҳил бўйи минтақаларида ва санитария муҳофазаси зоналарида хўжалик фаолияти умумий тартибда эмас, балки махсус режим асосида амалга оширилади. Махсус режим деганда муайян фаолият турларини тақиқлаш, айримларини чеклаш ёки фақат белгиланган шартлар асосида рухсат бериш тушунилади.

Норманинг асосий мақсади – сув объектига таъсир даражасига қараб инсон фаолиятини мослаштириш орқали унинг экологик ва санитария ҳолатини сақлаб қолишдир. Бу орқали бир томондан табиат муҳофазаси таъминланса, иккинчи томондан сув ресурсларидан оқилona фойдаланиш имконияти сақланиб қолади. Демак, мазкур қоида мутлақ тақиқлашни эмас, балки хавф даражасига мослаштирилган ҳуқуқий тартибни жорий этади ва сув

объектларини бошқаришда мувозанатли экологик-ҳуқуқий механизмни шакллантиради.

4. Модданинг тўртинчи қисми сув объектларини муҳофаза қилишга доир ҳудудий чекловларни белгилаш тартибининг институционал ва процедура (ҳуқуқий механизм) жиҳатини мустаҳкамлайди. Унга кўра, сувни муҳофаза қилиш зоналари, соҳил бўйи минтақалари ва санитария муҳофазаси зоналари тасодифий ёки фақат бир идора қарори билан эмас, балки махсус лойиҳалар асосида ва бир нечта ваколатли субъектларнинг иштирокида белгиланади. Демак, ҳудудий муҳофаза режими илмий-техник асосланган ва идоралараро келишилган қарор сифатида шакллантирилади.

«Тегишли лойиҳалар асосида» деган қоида мазкур ҳудудлар чегаралари олдиндан тайёрланган гидрологик, геологик, санитария ва экологик ҳисоб-китобларга таяниб аниқланишини аниқлатади. Бу лойиҳаларда сув оқими хусусиятлари, ер тузилиши, ер ости сувлари ҳаракати, ифлосланиш хавфи ва антропоген босим даражаси баҳоланади. Шу тариқа муҳофаза ҳудудлари маъмурий эмас, балки илмий асосланган қарор сифатида белгиланади.

Нормада бир нечта органларнинг иштирок этиши белгиланганлиги унинг комплекс характерини кўрсатади. Экология органлари табиий муҳитга таъсирни баҳолайди, геология ва тоғ-кон органлари ер қатлами ва ер ости сувлари хавфсизлигини аниқлайди, сувдан фойдаланувчи ташкилотлар эса амалдаги эксплуатация шароитларини ҳисобга олиш имконини беради. Бу идоралараро мувофиқлашув сув объектларини муҳофаза қилишда турли манфаатлар ўртасида мувозанатни таъминлайди.

Шунингдек, «таклифлар бўйича белгиланади» деган қоида қарор қабул қилиш жараёнида иштирокчи субъектлар ташаббуси ва маълумотлари инobatга олинишини аниқлатади. Яъни муҳофаза зоналари фақат юқоридан туширилган маъмурий чеклов эмас, балки илмий маълумотлар ва амалий фойдаланиш тажрибаси уйғунлашган ҳолда шаклланади.

Умуман олганда, мазкур норма сув объектлари атрофидаги муҳофаза ҳудудларини белгилашда илмий асосланганлик, идоралараро ҳамкорлик ва амалий фойдаланишни ҳисобга олиш принципларини жорий этади ҳамда экологик хавфсизликни таъминлашга қаратилган комплекс ҳуқуқий механизмни ифодалайди.

Сув кодекси 125-модданинг тўртинчи қисмида баён этилган тартиб «Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги Қонун² 40-моддасининг бешинчи қисмида, Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 11 декабрдаги 981-сон қарори³ билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш тартиби тўғрисида»ги низомнинг 6-бандида ўз аксини топган.

5. Бешинчи қисмда берилган норма сув объектларини муҳофаза қилиш соҳасида лойиҳалаштириш тартибини аниқлаштирувчи процессуал экологик-ҳуқуқий қоида ҳисобланади. У сувни муҳофаза қилиш зоналари, соҳил бўйи минтақалари, санитария муҳофазаси зоналари ва санитария-ҳимоя минтақаларини белгилаш фақат умумий тарзда эмас, балки объект турига қараб алоҳида тартибда ишлаб чиқирилишини белгилайди. Шу орқали қонун ҳудудий муҳофаза чораларини стандарт эмас, балки дифференциал ва илмий асосланган режалаштириш орқали амалга оширишни назарда тутди.

Нормага кўра, табиий сув объектлари учун муҳофаза ҳудудлари ҳар бир объект бўйича алоҳида ишлаб чиқилади. Бу сув манбаларининг табиий хусусиятлари – оқим тезлиги, қирғоқ ҳолати, гидрологик режими ва атроф ландшафти билан фарқланиши сабабли муҳофаза ҳудудларини ягона қолипда белгилаш мумкин эмаслигини англатади. Демак, ҳар бир дарё, кўл ёки бошқа табиий манба мустақил экологик объект сифатида баҳоланиб, унга мос муҳофаза чоралари белгиланади.

Сув хўжалиги объектлари (каналлар, сув омборлари, гидротехник иншоотлар) учун эса муҳофаза ҳудудлари уларни қуриш, реконструкция қилиш, таъмирлаш ва тиклаш лойиҳалари таркибида ёки алоҳида ишлаб чиқилади. Бу қоида сув инфратузилмасини яратиш ва эксплуатация қилиш жараёнида экологик хавфсизлик талаблари бошиданок инobatга олинишини таъминлайди. Яъни муҳофаза чоралари кейинчалик эмас, балки лойиҳалаш босқичидаёқ назарда тутилади.

² «Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида». Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 3 декабрдаги 710–II-сон Қонуни. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/415135>

³ «Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида». ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 11 декабрдаги 981-сон қарори. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/4640429>

Аҳолининг ичимлик, хўжалик-маиший ва даволаш-соғломлаштириш мақсадларида фойдаланиладиган сув манбалари бўйича санитария муҳофазаси зоналарини ишлаб чиқиш махсус ваколатли санитария-эпидемиологик органлар зиммасига юклатилган. Бу мазкур ҳудудларни белгилашда асосий мезон экологик эмас, балки гигиеник ва эпидемиологик хавфсизлик эканини англатади. Шу тариқа аҳоли саломатлиги билан боғлиқ сув манбалари алоҳида давлат назоратига олинади.

Умуман олганда, норма муҳофаза ҳудудларини белгилашда объект турига мослаштирилган, илмий ва функционал ёндашувни мустаҳкамлайди. Шу орқали сув ресурсларини муҳофаза қилиш тизими универсал эмас, балки табиий хусусиятлар, техник шароитлар ва санитария талабларини ҳисобга олган комплекс ҳуқуқий механизм сифатида шаклланади.

6. Олтинчи қисмда белгиланган норма сув объектларини муҳофаза қилишга оид лойиҳаларни ким ташаббус қилиши ва молиялаштириш-ташкилий масъулияти қайси субъект зиммасига юкланишини белгилайдиган **ташкилий-процессуал экологик-ҳуқуқий қоида** ҳисобланади. Унда муҳофаза зоналари ва уларга доир лойиҳалар давлатнинг мавҳум мажбурияти сифатида эмас, балки аниқ ваколатли субъектларга бириктирилган вазифа сифатида тақсимланади. Шу орқали ҳуқуқий аниқлик ва жавобгарлик субъекти белгиланади.

Нормага мувофиқ, табиий ер усти сув объектлари бўйича лойиҳаларни ишлаб чиқишга буюртмачи сифатида сув хўжалиги органлари ҳамда экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш органлари иштирок этади. Бу ер усти сувлари бир вақтнинг ўзида ҳам ресурс (фойдаланиш объекти), ҳам табиий экотизим (муҳофаза объекти) эканини кўрсатади. Шу сабабли икки соҳавий ваколат бирлаштирилиб, хўжалик ва экологик манфаатлар мувозанати таъминланади.

Ер ости сув объектлари бўйича эса буюртмачилик вазифаси тоғ-кон саноати ва геология органларига юклатилган. Бу ер ости сувлари геологик муҳит билан чамбарчас боғлиқлигини ва уларни баҳолаш ҳамда муҳофаза қилиш гидрогеологик тадқиқотларга асосланишини англатади. Демак, ҳуқуқий тартибда объектнинг табиий хусусиятига мос ихтисослашган орган белгиланади.

Агар муҳофаза зоналари сув хўжалиги объектларини қуриш, реконструкция қилиш, таъмирлаш ёки тиклаш лойиҳалари таркибида ишлаб чиқилса, буюртмачи сифатида мазкур инвестиция ёки қурилиш лойиҳасининг ихтисослашган буюртмачи ташкилоти иштирок этади. Бу қоида экологик талаблар инфратузилма яратиш жараёнига интеграция қилинишини таъминлайди, яъни муҳофаза чоралари кейинчалик эмас, балки лойиҳалаш босқичидаёқ назарда тутилади.

Сув хўжалиги объектлари бўйича лойиҳалар алоҳида ишлаб чиқилганда эса буюртмачи вазифаси ушбу объектдан фойдаланувчи ташкилотларга юкланади. Бу «фойдаланувчи – масъул» принципини ифодалайди. Ресурсдан фойда олувчи субъект уни муҳофаза қилиш чораларини ҳам таъминлаши керак.

Умуман олганда, норма лойиҳалаш жараёнида масъулиятни объект тури ва ундан фойдаланиш хусусиятига қараб тақсимлайди. Шу орқали сув ресурсларини муҳофаза қилиш соҳасида бошқарув марказлашган эмас, балки функционал ихтисослашувга асосланган ҳолда амалга оширилади ва экологик хавфсизликни таъминлашда аниқ жавобгар субъектлар белгиланади.

7. Модданинг еттинчи қисмида берилган норма сув объектларини муҳофаза қилишга оид лойиҳаларни ким ишлаб чиқишини белгилайдиган **ташкилий-процессуал экологик-ҳуқуқий қоида** ҳисобланади. Унда муҳофаза зоналарини белгилаш фақат маъмурий қарор эмас, балки махсус касбий ваколатга эга ташкилотлар томонидан амалга оширилиши шартлиги мустаҳкамланган. Шу орқали ҳудудий чекловлар илмий ва техник жиҳатдан асосланган ҳолда шакллантирилиши таъминланади.

Нормага кўра, лойиҳаларни ишлаб чиқиш асосан ер тузиш ишларини амалга ошириш вазифаси юклатилган ташкилотлар томонидан бажарилади. Бу ташкилотлар ер майдонларини чегаралаш, хариталаш, кадастр маълумотларини тайёрлаш ва ҳудудий режалаштириш соҳасида ихтисослашган бўлиб, муҳофаза зоналарини аниқ белгилаш учун зарур бўлган геодезик, картографик ва ер-ҳуқуқий маълумотларга эга ҳисобланади.

Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 11 декабрдаги 981-сон қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш тартиби тўғрисида»ги низомнинг 9-

бандида лойиҳалар Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлигининг «Ўздаверлойиҳа» давлат илмий лойиҳалаш институти томонидан, заруратга кўра, бошқа лойиҳа ташкилотларини жалб қилган ҳолда ишлаб чиқилиши белгиланган.

Демак, сув объектлари атрофидаги муҳофаза ҳудудлари шартли эмас, балки аниқ координаталар ва чегаралар асосида белгиланади. Шу билан бирга, нормада зарурат туғилганда бошқа лойиҳа ташкилотларини жалб қилиш имконияти ҳам назарда тутилган. Бу ҳолат муҳофаза зоналарини белгилаш фақат ер тузиш ишлари билан чекланмаслигини, балки гидрология, геология, экология ва санитария соҳалари бўйича қўшимча илмий тадқиқотлар талаб қилиниши мумкинлигини англатади. Яъни лойиҳалаш жараёни комплекс характерга эга бўлиб, турли соҳалар мутахассисларининг иштирокини талаб этади.

Мазкур норма муҳофаза зоналарини белгилашда профессионализм, аниқлик ва илмий асосланганлик принципларини таъминлайди. Шу орқали ҳудудий чекловлар расмий-ҳуқуқий кучга эга бўлган, аниқ чегараланган ва амалий қўллаш мумкин бўлган лойиҳа ҳужжатлари асосида жорий этилади.

8. Шарҳланаётган модданинг ушбу қисми сув объектларини муҳофаза қилишга доир лойиҳаларни ишлаб чиқишнинг илмий-техник асослари ва уларни тасдиқлаш тартибини белгилайдиган **илмий-экспертлик ва процессуал экологик-ҳуқуқий қоида** ҳисобланади. У муҳофаза зоналарини белгилаш фақат назарий ёки маъмурий қарор билан эмас, балки кўп соҳали тадқиқотлар ва мажбурий экспертиза орқали амалга оширилишини назарда тутати. Шу орқали қарорларнинг объективлиги ва ишончлилиги таъминланади.

Нормага мувофиқ, лойиҳалар комплекс табиий маълумотлар асосида ишлаб чиқилади. Дала тадқиқотлари ва топографик изланишлар ҳудуднинг аниқ чегаралари ва рельеф хусусиятларини белгилашга хизмат қилади. Гидрологик ва гидрогеологик маълумотлар сув оқими, сатҳи ва ер ости сувларининг ҳаракатини баҳолаш имконини беради. Мухандислик-геологик тадқиқотлар ер қатламнинг барқарорлигини аниқласа, санитария-эпидемиологик маълумотлар аҳоли саломатлигига эҳтимолий таъсирни баҳолайди. Агротехник, тупроқ ва геоботаник маълумотлар эса ердан фойдаланиш, ўсимлик қоплами ва табиий фильтрация

хусусиятларини ҳисобга олишга хизмат қилади. Демак, муҳофаза зоналари бир йўналиш эмас, балки табиий тизимни комплекс баҳолаш натижасида белгиланади.

Мураккаб геологик ва гидрогеологик шароитларда қўшимча илмий-тадқиқот ишларини ўтказиш талаби хавф даражаси юқори ҳудудларда эҳтиёткорлик принципи қўлланилишини англатади. Бу ерда умумий маълумотлар етарли деб ҳисобланмайди ва қарорлар махсус тадқиқотлар билан асосланиши шарт. Шунингдек, лойиҳалар қонун ҳужжатларида назарда тутилган талабларга мувофиқ ишлаб чиқиши белгилаб қўйилгани ҳуқуқий мувофиқликни таъминлайди.

Нормада лойиҳалар кейинчалик белгиланган тартибда экспертизадан ўтказилиши шартлиги ҳам мустаҳкамланган. Экспертиза лойиҳанинг илмий асосланганлиги, экологик хавфсизлиги ва санитария талабларига мувофиқлигини мустақил равишда текшириш воситаси ҳисобланади. Шу тариқа лойиҳалаш жараёни икки босқичли назоратдан ўтади: аввал илмий асослантириш, кейин эса давлат текшируви.

Ушбу қисмда берилган норма муҳофаза зоналарини белгилашда илмий асосланганлик, эҳтиёткорлик ва мажбурий экспертиза принципларини жорий этади. Бу эса сув объектларига оид қарорлар субъектив эмас, балки далилларга асосланган ва ҳуқуқий жиҳатдан текширилган ҳолда қабул қилинишини таъминлайди.

9. Кўриб чиқиладиган модданинг тўққизинчи қисмида келтирилган норма сув объектлари атрофидаги муҳофаза ҳудудларини белгилаш ваколатларини давлат бошқаруви органлари ўртасида тақсимлайдиган **компетенциявий (ваколатларни аниқловчи) экологик-ҳуқуқий қоида** ҳисобланади. Унга кўра, сувни муҳофаза қилиш зоналари ва санитария муҳофазаси зоналарини белгилаш, шунингдек улар таркибидан соҳил бўйи ҳамда санитария-химоя минтақаларини ажратиш фақат лойиҳа ҳужжатлари асосида ва тегишли давлат органи қарори билан амалга оширилади.

Норма сув объектларининг аҳамиятига қараб ваколат даражасини белгилайди. Агар сув объекти туман ёки вилоят аҳамиятига эга бўлса, қарор ҳудудий давлат бошқаруви органлари – Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва

Тошкент шаҳар ҳокимликлари томонидан қабул қилинади. Бу ҳудудий ресурслардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишда маҳаллий манфаатлар, ердан фойдаланиш шароити ва аҳолининг эҳтиёжларини ҳисобга олиш имконини беради.

Агар сув объекти трансчегаравий, вилоятлараро ёки республика аҳамиятига эга бўлса, шунингдек республика аҳамиятидаги курортлар ва санаторийларнинг минерал сув манбаларига тааллуқли бўлса, қарор юқори даражада – Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан қабул қилинади. Бу ҳолат бундай объектлар бир неча ҳудуд манфаатларига дахлдор экани ва уларни муҳофаза қилиш умумдават экологик сиёсатининг қисми ҳисобланишини англатади.

Шу тариқа норма субординация принципини амалга оширади: сув объекти қанчалик катта ҳудуд ва кўпроқ субъект манфаатларига таъсир қилса, уни муҳофаза қилиш тўғрисида қарор қабул қилиш ваколати шунчалик юқори давлат органига берилади. Бу қарорларнинг мувофиқлиги, манфаатлар мувозанати ва ягона экологик сиёсатни таъминлайди.

Ушбу қоида муҳофаза зоналарини белгилаш жараёнини марказлашган ва ҳудудий бошқарув ўртасида тақсимлаш орқали ҳуқуқий тартибга солади ҳамда сув ресурсларини бошқаришда масштабга мос ваколатлар тизимини шакллантиради.

10. Мазкур 125-модданинг навбатдаги қисмида келтирилган норма сув объектларида сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш ҳамда ажратиш тартибининг босқичма-босқич амалга оширилишини белгилайдиган **комплекс процессуал экологик-ҳуқуқий қоида** ҳисобланади. У муҳофаза ҳудудларини жорий этиш фақат бир марталик қарор билан эмас, балки бир неча давлат органлари иштирокидаги келишилган ва экспертиза қилинган жараён орқали амалга оширилишини назарда тутди. Шу орқали қарор қабул қилишда илмий асосланганлик, идоралараро мувофиқлик ва юридик назорат таъминланади.

Нормага кўра, жараён аввал буюртмачи ташкилотнинг ташаббуси билан бошланади. У сув объектларининг хусусиятларини баҳолаш учун экология, сув хўжалиги, санитария-эпидемиология, геология ва қишлоқ хўжалиги органларидан хулоса олинишини таъминлайди. Бу босқичда ҳар бир идора ўз соҳасига доир хавф омилларини баҳолайди. Экологик таъсир, гидрологик ҳолат,

санитария хавфсизлиги, ер ости сувлари ва ердан фойдаланиш шароитлари таҳлил қилинади. Бу муҳофаза ҳудудлари бир томонлама эмас, балки кўп соҳали маълумотлар асосида шакллантирилишини кўрсатади.

Шундан сўнг махсус лойиҳалаш ташкилоти, бу ўринда «Ўздаверлойиҳа» лойиҳалаш институти жалб этилган ҳолда муҳофаза зоналарини белгилаш бўйича лойиҳа ишлаб чиқилади. Бу босқичда илмий-техник ҳисоб-китоблар, хариталаш ва чегараларни аниқлаш амалга оширилади. Кейин лойиҳа тегишли ваколатли органлар томонидан экспертизадан ўтказилади. Экспертиза лойиҳанинг экологик хавфсизлиги, санитария талабларига мувофиқлиги ва табиий шароитларга мослигини текшириш вазифасини бажаради.

Экспертиза якунларига асосан буюртмачи муҳофаза зоналарини белгилаш бўйича таклифлар тайёрлаб, уларни ваколатли қарор қабул қилувчи органга – маҳаллий ижро этувчи ҳокимиятга ёки республика даражасида Вазирлар Маҳкамасига киритади. Кейинги босқичда мазкур органлар таклифларни белгиланган тартибда кўриб чиқиб, ҳуқуқий кучга эга бўлган қарор қабул қилади. Шу қарордан кейин муҳофаза зоналари расман жорий этилади.

Норма муҳофаза ҳудудларини белгилаш жараёнини тўрт босқичли механизмга айлантиради:

- дастлабки хулосалар олиш;
- лойиҳалаш;
- экспертиза;
- давлат органлари қарори.

Бу тартиб орқали экологик чекловлар тасодифий ёки ихтиёрий эмас, балки текширилган ва келишилган маълумотларга асосланган ҳолда амалга оширилиши таъминланади.

11. Модданинг ўн биринчи қисмида берилган норма соҳил бўйи ва санитария-ҳимоя минтақаларини ажратиш жараёни ер ҳуқуқи билан боғлиқ оқибатларга эга бўлган ҳолларда уни махсус ҳуқуқий тартиб асосида амалга оширилишини белгилайдиган **процессуал-кафолатловчи экологик-ҳуқуқий қоида** ҳисобланади. Унга кўра, агар муҳофаза ҳудудини белгилаш натижасида ер участкасининг тоифаси ўзгариши (масалан, қишлоқ хўжалиги еридан муҳофаза ёки чекланган фойдаланиш ерларига ўтиши) талаб этилса, бундай қарор оддий маъмурий тартибда эмас,

балки ер тоифасини ўзгартиришга оид қонунчиликда белгиланган махсус тартиб бўйича кўриб чиқилади. Бундай ҳолларда Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 30 майдаги 222-сон қарори⁴ билан тасдиқланган «Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ва ўрмон фонди ерларининг ер фонди тоифаларини ўзгартириш масалаларини кўриб чиқиш бўйича Ҳукумат комиссияси тўғрисида»ги низомга мувофиқ қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ва ўрмон фонди ерларининг ер фонди тоифаларини ўзгартириш Ҳукумат комиссияси томонидан кўриб чиқилади. Норманинг мазмуни шуни англатадики, сув объектларини муҳофаза қилиш фақат экологик масала бўлиб қолмай, ердан фойдаланиш ҳуқуқларига ҳам бевосита таъсир қилади. Соҳил бўйи ёки санитария-ҳимоя минтақаси белгиланганда айрим ер участкаларида хўжалик фаолияти чекланиши, уларнинг мақсадли фойдаланиш тури ўзгариши ёки ердан фойдаланиш ҳуқуқи қайта расмийлаштирилиши мумкин. Шу сабабли бундай ўзгаришлар мулкдорлар ва фойдаланувчиларнинг ҳуқуқларига дахлдор бўлгани учун алоҳида ҳуқуқий кафолатлар билан таъминланади.

«Қонунчиликда белгиланган тартиб» жумласи ерларни бир тоифадан бошқасига ўтказишда давлат органлари ваколатлари, келишувлар, экспертиза ва рўйхатдан ўтказиш каби босқичлар бажарилишини англатади. Демак, муҳофаза ҳудудларини жорий этишда экологик манфаатлар билан бир қаторда ер ҳуқуқи муносабатлари ҳам мувофиқлаштирилади.

Таҳлил қилинаётган норма экологик муҳофаза чоралари ва ердан фойдаланиш ҳуқуқлари ўртасида мувозанатни таъминлайди. У муҳофаза ҳудудларини белгилаш натижасида юзага келадиган ер ҳуқуқий ўзгаришлар фақат қонун билан белгиланган тартибда амалга оширилишини кафолатлаб, фуқаролар ва ташкилотларнинг ҳуқуқлари ҳимоя қилинишини таъминлайди.

12. Шарҳланаётган модданинг ўн иккинчи қисмида келтирилган норма сув объектларини муҳофаза қилиш соҳасида амалий чора-тадбирларни ташкил этиш ва бажариш мажбуриятини белгилайди. Унда муҳофаза зоналарини белгилаш билан чекланиб қолмасдан, уларни амалда таъминлаш учун зарур бўлган техник ва

⁴ «Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ва ўрмон фонди ерларининг ер фонди тоифаларини ўзгартириш масалаларини кўриб чиқиш бўйича Ҳукумат комиссияси тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида». ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 30 майдаги 222-сон қарори. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/6477149>

ташкилий тадбирларни амалга ошириш буюртмачи ташкилотлар зиммасига юклатилган.

Нормага кўра, буюртмачи ташкилотлар муҳандислик, ирригация-мелиорация, санитария-техника ва бошқа сувни муҳофаза қилиш тадбирларини режалаштириши ва амалга ошириши шарт. Бу тадбирлар сув объектларига зарар етказувчи омилларни бартараф этиш ёки камайтиришга қаратилган бўлиб, масалан, дренаж ва коллектор тизимларини қуриш, қирғоқларни мустаҳкамлаш, ифлосланиш манбаларини чеклаш, сув тозалаш иншоотларини жорий этиш каби чораларни ўз ичига олади. Демак, ҳуқуқий режим фақат чекловлар билан эмас, балки фаол муҳофаза ҳаракатлари билан таъминланади.

«Белгиланган тартибда» деган талаб ушбу тадбирлар тасодифий ёки ихтиёрий равишда эмас, балки тасдиқланган лойиҳалар, нормативлар ва режалар асосида бажарилишини англатади. Бу орқали техник ишлар экологик талабларга мувофиқлиги ҳамда хавфсизлиги кафолатланади.

Шу тариқа норма «муҳофаза қилиш» тушунчасини формал ҳудудий чекловдан амалий экологик бошқарувга айлантиради. Яъни сув объектлари атрофида фақат фаолиятни чеклаш эмас, балки муҳитни яхшилашга қаратилган инженерлик ва санитария чораларини доимий амалга ошириш талаб этилади. Бу эса экология ҳуқуқининг профилактика ва тиклаш принципларини амалий даражада таъминлайди.

Сувни муҳофаза қилиш зоналарида, санитария муҳофазаси зоналарида ва соҳил бўйи минтақаларида хўжалик фаолиятини амалга ошириш режими

Сув ресурсларини муҳофаза қилиш тизимида сувни муҳофаза қилиш зоналари, санитария муҳофазаси зоналари ҳамда соҳил бўйи минтақаларида хўжалик фаолиятини тартибга солиш алоҳида аҳамият касб этади. 134-модда мазкур ҳудудларда ердан фойдаланиш, қурилиш, қишлоқ хўжалиги ва бошқа иқтисодий фаолият турларига нисбатан махсус ҳуқуқий режимни белгилаб, сув объектларини ифлосланишдан, камайишдан ва экологик деградациядан муҳофаза қилишга қаратилган.

Ушбу моддага мувофиқ, сувни муҳофаза қилиш зоналари ва санитария муҳофазаси зоналарига киритилган ер участкалари, қоида тариқасида, ердан фойдаланувчилар ва ижарачилардан олиб қўйилмайди. Бироқ ушбу ерлардан фойдаланиш Сув кодексининг 24-бобида белгиланган талабларга қатъий риоя этилган ҳолда амалга оширилиши шарт. Бу ерда қонун чиқарувчи ерга нисбатан мулкӣ ҳуқуқларни сақлаган ҳолда, экологик ва санитария манфаатларини устувор қўйган. Амалиётда, масалан, дарёга яқин жойлашган фермер хўжалиги ўз ер участкасидан фойдаланиш ҳуқуқини сақлаб қолади, аммо минерал ўғитлардан меъёрдан ортиқ фойдаланиш ёки оқова сувларни тозаламасдан чиқариб юбориш қатъий тақиқланади.

Маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари соҳил бўйи минтақаларида ер участкаларини фойдаланишга беришда ҳал қилувчи ваколатга эга. Дарёлар ва бошқа табиӣ сув оқимларининг соҳил бўйи минтақалари ердан фойдаланувчиларга экологик, табиатни муҳофаза қилиш тадбирларини амалга ошириш ҳамда ердан самарали фойдаланиш мақсадида берилиши мумкин. Шунингдек, сув хўжалиги объектларининг соҳил бўйи минтақалари ушбу объектлардан фойдаланувчи ташкилотларга сув ресурсларини бошқариш, таъмирлаш ва реконструкция қилиш учун ажратилади. Масалан, сув омбори дамбасини мустаҳкамлаш ишлари фақат тегишли сув хўжалиги ташкилотига берилган соҳил бўйи ерлари доирасида амалга оширилади. Ушбу моддада каналлар ва коллектор-дренаж тармоқлари соҳилларидаги тупроқ уюмларидан вақтинчалик фойдаланиш имконияти ҳам назарда тутилган. Бу ерлар фермер хўжаликларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ёки қурилиш материаллари олиш учун шартнома асосида берилиши мумкин. Амалиётда бу, масалан, ирригация тизимида тўпланган тупроқни чиқариб ташлаш ва уни иқтисодий айланмага киритиш орқали ердан оқилона фойдаланиш имконини беради. Ичимлик ва хўжалик-маиший сув таъминоти ҳамда минерал сувлар манбалари санитария муҳофазаси зоналарининг биринчи минтақалари эса алоҳида ҳуқуқӣ режимга эга. Бу ҳудудлар сув олиш иншоотлари билан бирга фақат ушбу иншоотлардан фойдаланувчи ташкилотларга берилади. Масалан, минерал сув қудуғи жойлашган ҳудудда хусусӣ тадбиркорлик ёки турар жой қурилишига рухсат берилмайди.

Мазкур модданинг энг муҳим қисми сувни муҳофаза қилиш зоналарида қатъий тақиқланган фаолият турларини аниқ белгилаб

берганидадир. Улар қаторига захарли кимёвий моддалардан фойдаланиш, пестицид ва гербицид омборларини қуриш, тозаланмаган оқова сувларни чиқариш, чорвачилик фермаларини жойлаштириш, ахлатхоналар барпо этиш, ёнилғи қуйиш шохобчаларини қуриш каби фаолиятлар киради. Амалиётда бу талаблар, масалан, сув омборига яқин ҳудудда ёнилғи қуйиш шохобчаси қуриш лойиҳасини рад этишга асос бўлади.

Шунингдек, сув объектларига таъсир кўрсатиши мумкин бўлган қурилиш, бурғилаш, қувур ўтказиш, ўзан тубини чуқурлаштириш каби ишлар фақат маҳаллий ҳокимият қарорлари ва бир қатор ваколатли органлар билан келишилган ҳолда амалга оширилиши мумкин. Бу норманинг амалиётдаги аҳамияти шундаки, у идоралараро мувофиқлаштириш орқали экологик хавфларни минималлаштиради. Соҳил бўйи минтақаларида эса қўшимча чекловлар жорий этилган бўлиб, улар қишлоқ хўжалиги экинларини келишувсиз етиштириш, ўғитлар сақлаш, чорва боқиш, бинолар қуриш, чодир шаҳарчалари ташкил этиш каби фаолиятларни тақиқлайди. Бу талаблар, айниқса, аҳолининг оммавий дам олиш ҳудудларида санитария хавфсизлигини таъминлашга хизмат қилади.

Сув объектларини муҳофаза қилиш зоналарида хўжалик фаолиятини чеклаш масаласи халқаро экологик ҳуқуқда ҳам устувор аҳамиятга эга. Сув кодексининг 134-моддасида белгиланган нормалар мазмунан хорижий тажрибага кўра Европа Иттифоқи ҳуқуқи, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ) тавсиялари ҳамда МДҲ давлатлари қонунчилигида мавжуд бўлган ёндашувларга яқин бўлса-да, улар ўртасида муайян фарқли жиҳатлар ҳам мавжуд. Европа Иттифоқида сув объектларини муҳофаза қилиш масаласи, аввало, 2000/60/ЕС-сонли Сув рамавий директиваси (**Water Framework Directive**) орқали тартибга солинади. Ушбу ҳужжатга мувофиқ, барча ер усти ва ер ости сувлари учун «яхши экологик ҳолат»ни таъминлаш асосий мақсад сифатида белгиланган. ЕИ давлатларида бу чекловлар кўп ҳолларда иқтисодий рағбатлантириш ва компенсация механизмлари билан қўллаб-қувватланади, Ўзбекистон қонунчилигида эса асосий урғу маъмурий-ҳуқуқий чекловларга қаратилган. Амалиёт нуқтаи назаридан, ЕИ давлатларида бу чекловлар иқтисодий рағбатлантириш воситалари билан қўллаб-қувватланса, Ўзбекистонда асосан маъмурий-ҳуқуқий назорат устувор. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти томонидан ишлаб

чиқилган Сув хавфсизлиги режаси (Water safety plan) Концепцияси сув манбалари муҳофазасида профилактик ва рискка асосланган ёндашувни илгари суради. Илмий нуқтаи назардан, ушбу Концепция сув сифатига таъсир этувчи барча омилларни олдиндан аниқлаш ва уларни бартараф этишга қаратилган. Амалиётда бу, масалан, ичимлик суви манбаси яқинида фермер хўжалиги ташкил этишга рухсат берилмаслиги ёки оқова сув чиқариш тизими бўлмаган турар жой қурилиши рад этилишида намоён бўлади. Қурилиш, бурғилаш, сув ўзанларини ўзгартириш каби ишлар тегишли органлар билан келишувсиз амалга оширилишига йўл қўйилмайди. Бу амалиёт сув ресурсларига ноқонуний аралашувларни чеклашга хизмат қилади. Хулоса қилиб айтганда, 134-модда сувни муҳофаза қилиш ва санитария муҳофазаси зоналарида хўжалик фаолиятини амалга оширишнинг комплекс ҳуқуқий режими сифатида намоён бўлади. Ушбу норма сув ресурсларини муҳофаза қилиш, аҳоли саломатлигини таъминлаш ва иқтисодий фаолиятни экологик чекловлар билан уйғунлаштиришга қаратилган муҳим ҳуқуқий восита ҳисобланади.

Ичимлик ва хўжалик-маиший сув таъминоти ер усти ва ер ости манбаларининг, ичимлик ва хўжалик-маиший сув таъминоти тизимлари иншоотларининг санитария муҳофазаси зонасида хўжалик фаолиятини амалга ошириш режими

Ичимлик ва хўжалик-маиший сув таъминоти манбалари аҳоли саломатлигини таъминлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган стратегик табиий ресурс ҳисобланади. Ушбу 135-модда мазкур манбалар ҳамда сув таъминоти тизимлари иншоотлари атрофида санитария муҳофазаси зоналарида хўжалик фаолиятини амалга оширишнинг энг қатъий ва деталлаштирилган ҳуқуқий режимини белгилайди. Аслида, ер усти ва ер ости сувларининг ҳосил бўлиш зоналари — бу дарёларнинг уваларида, ёйилма конусларда, тоғ ёнбағирларининг этакларида ташкил қилинадиган ва муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар ҳисобланади. Ер усти ва ер ости сув манбаларининг хўжалик-ичимлик сув таъминоти учун сув олиш жойларидаги санитария-муҳофаза зонаси уч минтақадан иборат бўлади, яъни булар: биринчи минтақа — қатъий тартибли минтақа;

иккинчи ва учинчи минтақалар – хўжалик фаолияти чекланган тартибли минтақалар.

Сув кодексининг 135-моддасида санитария муҳофазаси зоналари уч босқичли (биринчи, иккинчи ва учинчи минтақалар) модел асосида тартибга солинган. Илмий нуқтаи назардан, бу ёндашув санитария-эпидемиологик хавф даражасига қараб чекловларни дифференциация қилиш принципига асосланади. Жумладан: биринчи минтақа – қатъий санитария ҳимояси ҳудуди бўлиб, унда сув сифатига ҳатто эҳтимолий хавф туғдирувчи ҳар қандай фаолият тақиқланади. Бу ерда қурилиш, аҳоли яшаши, қувурлар ўтказиш, кимёвий моддалардан фойдаланиш, чорвачилик ва ҳатто чўмилишни ҳам тақиқлаш орқали профилактика моделини жорий этилади. Бунда шаҳар ичимлик суви олиш қудуғи жойлашган ҳудудда хусусий уй ёки дам олиш маскани қуришга рухсат берилмайди ҳамда сув иншооти ҳудудида ҳатто хизмат кўрсатувчи ходимларнинг доимий яшаши ҳам тақиқланади, қолаверса, транспорт воситаларини ювиш ёки кимёвий моддалар сақлаш санитария қоидаларини қўпол бузиш сифатида баҳоланади. Бу ҳолатларда маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ва санитария-эпидемиологик органлар томонидан маъмурий чоралар қўлланилади. Микробиологик ва кимёвий хавфларни чеклаш юзасидан микробиологик ифлосланиш, кимёвий моддаларнинг ер ости ва ер усти сувларига сингиб кетиши хавфларининг олдини олишга эътибор қаратилган. Илмий нуқтаи назардан, бу минтақа буфер ҳудуд вазифасини бажаради. Қонунчиликда эса чиқиндилар жойлаштириш, гўнғхоналар, чорвачилик комплекслари, ўғитларни авиация ёрдамида сепиш, қум-шағал қазиб олиш қатъий тақиқланади. Амалиётда, масалан, ичимлик суви манбасига яқин ҳудудда фермер хўжалиги мавжуд бўлса, унга минерал ўғитларни сақлаш ёки гўнғхоналар қуриш тақиқланади. Бу талабларни бузиш сув сифатига реал таҳдид сифатида баҳоланади. Учинчи минтақада эса назорат ва келишувга асосланган фаолият юзасидан ушбу ҳудудда хўжалик фаолияти тўлиқ тақиқланмайди, балки экология, санитария-эпидемиология органлари билан келишув асосида амалга оширилади. Илмий жиҳатдан, бу назорат ва мониторингга асосланган бошқарув модели бўлиб, иқтисодий фаолият ва экологик хавфсизлик ўртасида мувозанатни таъминлайди. Амалиётда бу, масалан, қишлоқ хўжалиги ишларини санитария нормаларига риоя қилган ҳолда олиб

бориш ёки инфратузилма объектларини экологик экспертиза асосида жойлаштириш имконини беради.

Табиий даволаш воситаларига нисбатан махсус санитария режими эса минерал сувлар, шифобахш балчиқлар ва курорт ҳудудларига оид санитария муҳофазасини белгилайди. Қатъий режимли, чекланган режимли ва кузатув зоналарида кончилик ишлари, кимёвий моддалар қўллаш, дарахт кесиш, ер ишлари кескин чекланган. Бу нормалар амалиётда курорт ҳудудларининг санитария ҳолатини сақлаш, уларнинг иқтисодий-тиббий қийматини йўқотмасликка хизмат қилади. Шу билан бирга, ушбу модданинг амалий аҳамияти шундаки, у давлат органлари учун назорат ваколатларини, хўжалик юритувчи субъектлар учун эса аниқ мажбуриятлар ва чекловларни белгилаб, ҳуқуқни қўллаш амалиётида ҳуқуқий аниқликни таъминлайди.

Сувни муҳофаза қилиш зоналарини ва санитария муҳофазаси зоналарини белгилаш ҳамда келишиш тартиби

Сув кодекси 136-моддаси сув ҳуқуқи тизимида процессуал-ташкилий характерга эга бўлган комплекс норма ҳисобланиб, у сувни муҳофаза қилиш зоналари ва санитария муҳофазаси зоналарини белгилашда юзага келадиган ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солади. Мазкур модда экология ҳуқуқи, ер ҳуқуқи, шаҳарсозлик ҳамда санитария соҳалари ўртасидаги ўзаро боғлиқликни институционал жиҳатдан таъминлайди. Норма сув объектларига салбий таъсир юзага келгандан сўнг жавобгарликка тортиш эмас, балки хавфни олдиндан аниқлаш ва чеклашга қаратилган бўлиб, бу экологик хавфсизлик принципининг амалий ифодасидир. Шарҳланаётган модда қуйидаги асосий ҳуқуқий принципларни амалга оширишга хизмат қилади, яъни: превентив муҳофаза принципи (ифлосланиш оқибатлари эмас, балки унинг олдини олишга қаратилган ёндашув); экологик хавфсизлик принципи; давлат назорати ва мувофиқлаштириш принципи; фанлараро ва комплекс ёндашув принципи.

Шунингдек, сувни муҳофаза қилиш зоналарини белгилаш жараёнида иштирок этувчи субъектлар аниқ ваколатлар асосида ажратилган. Жумладан: буюртмачи – ташаббускор ва

мувофиқлаштирувчи субъект; ер тузиш ишларини амалга оширувчи ташкилот – илмий-тадқиқот ва техник баҳолаш субъекти; ваколатли давлат органлари – экспертиза ва келишув субъекти. Бундай тақсимот амалда қарор қабул қилиш жараёнида манфаатлар мувозанатини таъминлайди. Шунинг баробарида субъектлар ваколатларининг аниқ тақсимланиши функционал компетенция принципини амалга оширади ҳамда сувни муҳофаза қилиш соҳасида идоралараро мувофиқлаштиришни таъминлайди. Бу амалиётда қарорларнинг асосланганлиги ва шаффофлигини оширади.

Амалий жиҳатдан ушбу модда қуйидаги босқичларни ўз ичига олган аниқ ҳуқуқий алгоритмни белгилаб беради, жумладан лойиҳани ишлаб чиқиш учун топшириқни расмийлаштириш; лойиҳани ишлаб чиқиш бўйича шартнома тузиш; табиий, санитария ва гидрогеологик ҳолатни комплекс ўрганиш; сувни муҳофаза қилиш ва санитария муҳофазаси зоналарининг чегараларини белгилаш; лойиҳани ваколатли органлар билан келишиш ҳамда маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари томонидан тасдиқлаш. Бу тартиб амалиётда ҳудудни режалаштириш, ер ажратиш ва қурилиш фаолиятида ҳуқуқий асос саналади. Қолаверса, бу механизм амалиётда ҳудудий манфаатлар билан умумдавлат манфаатларини уйғунлаштиришга хизмат қилади. Сувни муҳофаза қилиш ва санитария муҳофазаси зоналарини белгилашда фанлараро ва комплекс ёндашувнинг ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланиши аҳамиятли бўлиб, гидрогеологик, биологик, санитария-эпидемиологик ва шаҳарсозлик омилларини бир вақтда ҳисобга олиш талаби экологик қарорларнинг илмий асосланганлигини таъминлайди.

Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 11 декабрдаги 981-сон қарори билан тасдиқланган Низомнинг 9-бобига мувофиқ сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналари белгиланади. Бунда буюртмачи лойиҳани ишлаб чиқиш учун белгиланган тартибда техник топшириқ тайёрлайди, уни экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, Санэпидқўм (санитария-муҳофаза зонаси бўйича), қурилиш ва Қишлоқ хўжалиги вазирлиги (объект шаҳарлар, туманлар марказлари ва қишлоқ аҳоли пунктлари ҳудудидан ўтганда) органлари билан келишади ва уни тасдиқлайди ҳамда «Ўздаверлойиҳа» давлат илмий лойиҳалаш институти билан лойиҳани ишлаб чиқиш бўйича белгиланган тартибда шартномани

расмийлаштиради. Мухим масала шуки, «Ўздаверлойиха» давлат илмий лойиҳалаш институти сув хўжалиги, хўжалик-ичимлик сув таъминоти тизимининг ривожланишини ҳисобга олган ҳолда, улардан фойдаланиш бўйича амалдаги нормативларга, атроф-муҳит муҳофазаси ҳамда ер тузишнинг ҳудудий схемалари ва комплекс дастурларига, тегишли жойнинг шаҳарсозлик бош режаси, шунингдек, мазкур Низомга амал қилади. Шу мақсадда институт: сув иншоотлари жойлашган ерларнинг ҳамда ер ости сувлари сатҳи тушган ва кўтарилган зона доирасидаги тутшиб кетган ҳудуднинг зоогеографик, ов қилиш хўжалиги, сув хўжалиги, геоботаник, тупроқ, ўрмон хўжалиги, гидрогеологик хусусиятини ўрганади; хўжалик-ичимлик сув таъминоти манбаи акваториясининг ихтиологик, балиқ хўжалиги, гидрогеологик, гидробиологик, гидрокимёвий хусусиятини ўрганади (сув олиш иншооти створидан 2 километр юқори ва 2 километр қуйи зона ҳажмида); санитария-эпидемиологик вазият, шунингдек, флора ва фаунанинг алоҳида муҳофаза этиладиган турлари, сув иншоотлари таъсири зонасида жойлашган табиат ёдгорликлари, қўриқхоналар тўғрисидаги маълумотларни тўплайди ва ўрганади; сувнинг ифлосланиши ва булғанишининг олдини олиш, унумдор ер майдонларини ва ҳудуднинг мавжуд тузилишини энг кўп даражада сақлаб қолиш, емирилиш жараёнларини, ернинг ботқоқланишини ва бошқа зарарли таъсирларни тўхтатиш ҳисобга олинган ҳолда, сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш ҳамда амалдаги норма ҳамда қоидаларни қўллаш имкониятларини ўрганади ва текширади; сувнинг ҳолатига салбий таъсир кўрсатувчи иншоотлар рўйхатини аниқлайди; сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналари, шунингдек, соҳил бўйи ва санитария-ҳимоя минтақаларининг чегараларини режали-картография асосга туширади ҳамда участка ва ер-сувнинг тартиби ҳисобга олинган ҳолда умумий майдонни аниқлайди. Режали-картография асосида сувни муҳофаза қилиш зонаси ва унга тутшиб кетган участка чегарасида олдин турли эҳтиёжлар учун ажратилган барча участкалар чегараси кўрсатилади. Институт сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарининг ўлчамларини асословчи, иншоотнинг атроф-муҳитига таъсири даражаси тўғрисидаги маълумотлар ва бошқа техник-иқтисодий кўрсаткичларни тайёрлайди; иншоотларни қуриш, сувнинг ҳолатига, ҳудуднинг

ободончилигига ва бошқаларга салбий таъсир кўрсатувчи корхоналар, бинолар ва иншоотларни ёпиш ёки бузиб ташлаш юзасидан чора-тадбирларни ишлаб чиқади. Буюртмачи эса ишлаб чиқилган лойиҳани лойиҳа ташкилоти билан биргаликда белгиланган тартибда тегишли ташкилотлардан экспертизадан ўтказди ҳамда сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш бўйича тегишли таклифларни ҳамда маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг тегишли қарори лойиҳасини ишлаб чиқиб, экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, фавқулодда вазиятлар, Санэпидқўм органлари (санитария-муҳофаза зонаси бўйича), сув хўжалиги (ер усти сувлари бўйича), геология ва минерал ресурслар (ер ости ва минерал сувлар бўйича), қурилиш ва «Ўздавергеодезкадастр» қўмитаси (объект шаҳарлар, туманлар марказлари ва қишлоқ аҳоли пунктлари ҳудудидан ўтганда) органлари ҳамда сув хўжалиги объектларидан фойдаланувчи ташкилотлар билан келишади ва келишилган таклиф ва қарор лойиҳасини тасдиқлаш учун белгиланган тартибда тегишлича маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларига тақдим қилади.

Бунда амалий жиҳатлар алоҳида аҳамият касб этади, яъни зоналар чегараларининг кадастр ҳужжатларига киритилиши ҳамда сув объектларига салбий таъсир кўрсатувчи иншоотларни чеклаш, ёпиш ёки бузиш чораларининг ишлаб чиқилиши мустаҳкамланган. Ушбу норма амалиётда сув ресурсларини муҳофаза қилиш, аҳоли саломатлигини таъминлаш ҳамда ҳудудларни барқарор ривожлантиришнинг ҳуқуқий кафолати сифатида хизмат қилади. Сув объектларининг аҳамиятига қараб келишувчи органларнинг дифференциация қилиниши давлат бошқарувида ваколатларни оқилона тақсимлашга хизмат қилади. Бу механизм стратегик аҳамиятга эга сув объектлари устидан кучайтирилган назоратни, маҳаллий аҳамиятдагилар бўйича эса тезкор маъмурий қарор қабул қилишни таъминлайди. Норманинг бундай амалий қўлланилиши сувни муҳофаза қилиш зоналари чегараларининг кадастр ҳужжатларига киритилиши орқали ер муносабатлари ва мулк ҳуқуқига бевосита таъсир кўрсатади. Бу ҳолат мазкур нормани экологик ҳуқуқ билан бир қаторда ер ва шаҳарсозлик ҳуқуқининг муҳим таркибий қисми сифатида баҳолаш имконини беради.

Сувни муҳофаза қилиш зоналарини ва санитария муҳофазаси зоналарини тасдиқлаш тартиби

Юқорида келтирилган 137-модда сув объектларини муҳофаза қилиш соҳасидаги махсус ҳуқуқий режимни жорий этувчи комплекс ҳуқуқий механизм ҳисобланади. Унинг асосий мақсади эса сув ресурсларини ифлосланиш, камайиш ва деградациядан муҳофаза қилишдан, аҳолининг ичимлик суви хавфсизлигини таъминлашдан ҳамда сув объектларидан фойдаланишда давлат, жамоат ва хусусий манфаатлар мувозанатини сақлашдан иборат.

Илмий нуқтаи назардан олиб қарайдиган бўлсак, сувни муҳофаза қилиш зонаси – бу сув объектига антропоген таъсирни чеклаш орқали унинг экологик ҳолатини сақлашга қаратилган ҳудуддир. Бунда, ердан фойдаланишга чекловлар жорий этилади ва мулк ҳуқуқи сақланади, аммо функционал чекловлар билан экологик хавфнинг олдини олишга қаратилган чоралар кўрилади. Ушбу санитария муҳофазаси зонаси, биринчи навбатда, жамоат саломатлигини муҳофаза қилишга хизмат қилувчи ҳуқуқий институтдир. Ушбу моддада сув объектларининг аҳамиятига қараб қарор қабул қилиш ваколатлари аниқ тақсимланган, чунончи туман аҳамиятидаги каналлар ва маҳаллий сув хўжалиги объектлари бўйича қарор қабул қилиниши ва маҳаллий экологик хусусиятларни инобатга олиш бошқарувда тезкорликни таъминлаш мақсадида жорий этилган.

Вилоятлараро ёки йирик сув объектлари бўйича қарорлар сув объектларининг ҳудудлараро таъсирини ҳисобга олади ва комплекс экологик бошқарувни таъминлайди. Шу билан бирга, трансчегаравий ва алоҳида муҳим объектлар бўйича қарор қабул қилиниши халқаро ҳуқуқ мажбуриятлари (масалан, трансчегаравий сувлар) ва стратегик ресурс сифатида сувнинг аҳамияти билан асосланади. Бу ерда субсидиарлик принципи амал қилади. Сувни муҳофаза қилиш зоналари ва санитария муҳофазаси зоналари чегараларини белгиланган тартибда тасдиқлаш, уларни жойида (натурада) огоҳлантирувчи белгилар билан белгилаш ҳамда ҳар бир сув объекти бўйича алоҳида паспортлаш институтининг жорий этилганлиги ҳуқуқий аниқлик принципини таъминлаб, ушбу ҳудудларда хўжалик фаолиятини амалга оширишда ҳуқуқбузарликлар ва низоларнинг олдини олишда муҳим аҳамият касб этади.

Таъкидлаш ўринлики, паспортлаш масаласи ҳуқуқий аниқлик тамойилларини таъминлашга хизмат қилади ҳамда давлат назорати органлари учун **асосий назорат ҳужжати** вазифасини ўтайди. Бунда, паспорт ҳуқуқий режимни индивидуаллаштиради ва картографик маълумотлар орқали турли ноаниқликларни камайтиради. Ушбу моддада ер эгалари ва ердан фойдаланувчиларининг ҳуқуқий мажбуриятлари мустаҳкамланиб, бунда ер эгалари, ердан фойдаланувчилар ва ижарачилар ердан фойдаланиш режимига, хўжалик фаолияти чекловларига ва бошқа ҳаракатларга риоя қилишлари мажбурдир. Яъни ер эгалари, ердан фойдаланувчилар ва ер ижарачилари зиммасига сувни муҳофаза қилиш зоналари ва санитария муҳофазаси зоналарида белгиланган ердан фойдаланиш ва хўжалик фаолияти режимларига қатъий риоя этиш мажбуриятининг юклатилиши мулк ҳуқуқининг ижтимоий ва экологик функцияга эга эканлигини тасдиқлайди ҳамда жамоат манфаатларининг устуворлигини ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлайди.

Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 11 декабрдаги 981-сон қарори билан тасдиқланган Низомнинг 79-бандига мувофиқ, сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш бўйича тасдиқлашга тақдим этиладиган материаллар қуйидагиларни ўз ичига олиши керак: комиссиянинг сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш тўғрисидаги далолатномаси; давлат ва бошқа органларнинг сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналари келишилганлиги тўғрисидаги хулосалари; режали-картография материал. Бунда сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза қилиш зоналарини белгилаш бўйича тасдиқлашга тақдим этиладиган материаллар юборилган тегишли давлат ташкилотлари уларни 3 кун ичида кўриб чиқади ва кўриш натижалари бўйича ўзларининг асосли хулосаларини беради. Шунингдек, таъкидлаш жоизки, сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналари туман аҳамиятига эга бўлган каналлар, суғориш ва коллектор-дренаж тармоқлар, шунингдек, хўжалик-ичимлик сув таъминоти тизими ва бошқа сув хўжалиги объектлари бўйича – туманлар ҳокимларининг қарорлари билан; вилоят ва Тошкент шаҳри аҳамиятига эга бўлган дарёлар, қуримайдиган сойлар, сув омборлари ва бошқа сув ҳавзалари, каналлар, суғориш ва коллектор-дренаж тармоқлари, шунингдек,

хўжалик-ичимлик сув таъминоти тизими ва бошқа сув хўжалиги объектлари бўйича – Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раиси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри ҳокимларининг қарорлари билан; трансчегаравий, вилоятлараро ва алоҳида аҳамиятга эга бўлган сув объектлари, шунингдек, минерал сув манбалари ва республика аҳамиятига эга бўлган бошқа курортлар ва санаторийлар даволаш воситалари бўйича – Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари билан тасдиқланади. Қолаверса, сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарининг тегишли тартибда тасдиқланган чегаралари (ҳудудлари) жойнинг ўзида (натурада) огоҳлантирувчи белгилар билан ифодаланади.

Сувни муҳофаза қилиш зоналари ва санитария муҳофазаси зоналарида давлат назоратини амалга ошириш ваколатларининг маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари, экология ва иқлим ўзгариши органлари, санитария-эпидемиологик хизматлар ҳамда сув хўжалиги соҳасидаги махсус инспекция органлари ўртасида тақсимланганлиги идоралараро ҳамкорликка асосланган комплекс назорат тизими шаклланганлигини кўрсатади. Хуллас, сувни муҳофаза қилиш зоналари ва санитария муҳофазаси зоналарининг амалий самарадорлигини ошириш мақсадида уларни рақамли хариталаш, электрон паспортлаш ва ягона давлат реестри асосида бошқариш механизмларини жорий этиш, шунингдек ердан фойдаланувчиларнинг ахборотлилик даражасини ошириш қонунчилиқни такомиллаштиришнинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Сувни муҳофаза қилиш зоналарида сувни ва сув объектларини ифлосланишдан, булғаланишдан ва камайиб кетишдан муҳофаза қилишни таъминлаш

Сув кодекси 138-моддаси сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш зоналари ва уларга туташ ҳудудларда сув ресурсларини муҳофаза қилишга қаратилган мажбурий комплекс чора-тадбирлар тизимини белгилайди. Бунда, сувларни ифлосланиш, булғаланиш ва камайиб кетишдан муҳофаза қилиш, сув объектларининг экологик ҳолатини барқарорлаштириш ва сувдан фойдаланиш режимини яхшилаш каби вазифаларни ҳал этишга қаратилган нормалар мустаҳкамланган. Сув объектларининг булғаниши, ифлосланиши,

қуриб қолиши ва тупроқ эрозияси маҳсулотлари билан лойқа босишининг олдини олиш ҳамда уларни бартараф этиш, шунингдек, қулай сув режимини сақлаш, сув объектларидан фойдаланиш, уларни реконструкция қилиш ҳамда таъмирлаш ва тиклаш ишларини олиб бориш учун нормал шарт-шароит яратиш мақсадида қонунчиликка мувофиқ сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш зоналари белгиланади ва улардан соҳил бўйи минтақалари учун ер майдонлари ажратилади.

Ушбу 138-моддада тегишли асосий гуруҳларга бўлинган чора-тадбирлар келтирилади. Чунончи, саноат сув таъминотида айланма сув тизимларини жорий этиш, оқова сувларни тозалаш ва зарарсизлантириш иншоотларини қуриш ҳамда ифлосланган оқова сувлар ҳосил бўлишини истисно этувчи технологик жараёнларни ташкил этиш «ифлосланиш манбаида олдини олиш» тамойилига асосланади, қолаверса, норма сувга салбий таъсирнинг оқибатини эмас, сабабини бартараф этишга қаратилган. Бу чоралар илмий нуқтаи назардан энг самарали экологик ҳимоя воситалари ҳисобланади.

Бундан ташқари, оқова сувлар чўкиндила­ридан иқтисодиёт тармоқларида фойдаланишни назарда тутувчи чора-тадбирлар белгиланиб, улар чиқиндилар ҳажмини камай­тиришга ва иккинчи даражали ресурслардан оқилон­а фойдаланиш орқали циркуляр иқтисодиёт концепциясининг экология ҳуқуқига интеграция қилинаётганлигини кўрсатади. Шу билан бирга, сув объектлари соҳилларини мустаҳкамлаш, ювилиш ва ботқоқланишнинг олдини олиш ҳамда сув оқимининг табиий режимини сақлашга қаратилган чоралар эса сув экотизимларининг табиий барқарорлигини таъминлайди ҳамда антропоген таъсирни экологик компенсациялаш ва­зифасини бажаради. Бу ерда экотизимли ёндашув ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланган. Дарёлар, каналлар, коллектор-дренаж тармоқлари ўзанларини тозалаш, сув хўжалиги иншоотларини қуриш ҳамда оқова сувларни юқумсизлантириш сувдан фойдаланишнинг техник имкониятларини яхшила­йди ва аҳолининг санитария-эпидемиологик хавфсизлигини таъминлайди. Бу чоралар сув ресурсларини муҳофаза қилишда экологик ва ижтимоий манфаатлар уйғунлигини ифода этишни билдиради.

Шунингдек, сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш зоналарида ва уларга туташиб кетувчи ҳудудларда сувни

ифлосланиш, булғаланиш ва камайиб кетишдан муҳофаза қилишни, шунингдек, сув ҳолати ва ундан фойдаланиш тартиби яхшиланишини таъминловчи чора-тадбирлар амалга оширилади. Жумладан:

1) Технологик чора-тадбирлар – бу саноат сув таъминотининг сув айланиши тизимлари, оқова сув тозалаш ва зарарсизлантириш иншоотларини қуриш; оқова сувлар қолдиқларидан иқтисодиёт тармоқларида фойдаланган ҳолда утиллаштириш бўйича; саноат ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш объектлари оқова сув тозалаш ва зарарсизлантириш иншоотларининг барқарор ишлашини таъминловчи технологик жараёнларини ташкил этиш бўйича; ифлос оқова сувлар ҳосил бўлишини истисно этувчи технологик жараёнларни ташкил этиш бўйича олиб борилади. 2) Ўрмон-мелиоратив ва агротехник чора-тадбирлар – бу сув объектлари қирғоқларининг мустаҳкамлигини таъминлаш, уларни ўпирилишдан, ботқоққа айланишдан сақлашга, шунингдек, сув объектлари сув оқимининг табиий режимини барқарорлаштириш ва яхшилашга қаратилади. 3) Ирригация-мелиорация чора-тадбирлари – сувдан фойдаланишда қулай шароитлар яратишни таъминловчи сув хўжалиги иншоотларини қуриш, шунингдек, зарур ҳолларда дарё, каналлар, суғориш ва коллектор-дренаж тармоқлари ўзанларини, ҳовуз, кўллар ва сув омборларининг тубларини зарарли балчиқ ва чўкиндилардан тозалашни назарда тутувчи чора-тадбирлар. 4) Санитария-техник чора-тадбирлар – сув объектларига ташланадиган оқова сувларни зарарсизлантириш ва хавфсизлантиришни таъминлаш, шунингдек, санитария-муҳофаза зонасини ва хўжалик фаолияти юритиладиган ҳудудни тузиш. 5) Ташкилий чора-тадбирлар – сувнинг ҳолатига салбий таъсир кўрсатувчи корхоналар, бинолар ва иншоотларни сувни муҳофаза қилиш зоналаридан кўчириш ёки ёпиш ҳамда атроф-муҳитга қулай таъсир кўрсатиш учун ифлослантирувчи воситалардан фойдаланилмай кўкаламзорлаштириш ва дарахт экиш тадбирларидан иборат.

Сув ҳолатига салбий таъсир кўрсатувчи корхоналарни муҳофаза зоналаридан ташқарига кўчириш ёки уларни ёпиш эса сув объектлари муҳофазасида маъмурий-ҳуқуқий таъсир чораси ҳисобланади. Бунда давлатнинг экологик хавфсизликни таъминлашдаги қатъий позициясини намоён этади. Бу норма мулк ҳуқуқига чеклов жорий этиш орқали жамоат манфаатларининг устуворлигини белгилайди. Ифлослантирувчи воситалардан

фойдаланмаган ҳолда кўчатлар ва дарахтлар экиш тадбири сув объектлари атрофида табиий филтр вазифасини бажарувчи манба яратилишига, микроиқлимни яхшилашга хизмат қилади. Илмий жиҳатдан, бу чора биологик муҳофаза механизми сифатида баҳоланади. Қолаверса, молиявий масъулият ва «ифлослантирувчи тўлайди» тамойили ушбу моддада янги сув объектларида муҳофаза чоралари қурилиш қийматига киритилишини, мавжуд объектларда ифлосланишни бартараф этиш харажатлари айбдор шахслар ҳисобидан қопланишини ва айрим чора-тадбирлар тегишли давлат органлари маблағлари ҳисобидан амалга оширилишини мустаҳкамлайди.